

Gintli Tibor: Perújrafelvétel. Anekdotikus elbeszélsmód és modernség a 20. század első felének magyar prózájában

Budapest: Kalligram, 2021, 310 l.

DOBOS István

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, egyetemi tanár

ORCID 0000-0002-7359-4220

Gintli Tibor az anekdotikus elbeszélsmód narratív modelljének megalkotására és irodalomtörténeti szerepének újraértékelésére tesz kísérletet könyvében. A mű címébe emelt „perújrafelvétel” jogosultságát az anekdotához társított *előítélet* továbbélésének bemutatása és megkérdőjelezése hivatott igazolni. A polemikus célzat a véleménykülönbségek demonstrálása felé hajlik, ezért szükségképpen kerül előtérbe a kritika, az anekdotikusságot korszerűtlen 20. századi beszédmódként elmarasztaló nézeteknek a felülvizsgálata és bírálata a saját álláspont kifejtése során. A kötet azt igyekszik bemutatni, hogy az anekdotikus epikai formához nem társul szükségképpen problémátlan világlátás és felszínes kedélyesség, továbbá nem csupán rövid, kispikái alkotásokban jelenhet meg, de regényekben is. A szerző irodalomtörténeti alaptétele szerint „az anekdotikus hagyomány a 20. század első felében képes volt a megújulásra” (299). Az értekezés egyik izgalmas kérdése – ahogy ezt a későbbiekben látni fogjuk –, vajon a modern jellegű művekben az anekdotikus beszédmód meghatározó vagy pusztán kiegészítő szerepet tölt-e be? Az általános elvi kérdések tárgyalását (*Egy irodalomtörténeti előítélet megkérdőjelezése, Az anekdotikus elbeszélsmód fogalma, Szkáz vagy anekdotikus narráció? Terminológiai bizonytalanságok Eichenbaum szkázzról írott tanulmányaiban, Az anekdotikus elbeszélsmód és a szkáz narratív sajátosságainak összevetése*) egyes művek értelmezése követi a kötetben. (Móricz: *Nem élhetek muzsikaszó nélkül, Kivilágos kivirradtig*, Tersánszky: *Kakuk Marci, Egy ceruza története*, Krúdy: *Boldogult úrfikoromban*, Cholnoky: *Trivulzio kalandjai*, Kosztolányi: *Esti Kornél*, Márai: *Féltékenyek, San Genaro vére*). Gintli Tibor komoly előtanulmányokra alapozott munkája messzemenően igazolta feladatvállalását. Az anekdotikus narráció változatainak kellően nyitott poétikai rendszerezése képes további fogalmak, elemzési szempontok felvételére, s nem korlátozza a példatár bővítését.

Az anekdotikus elbeszélsmód meghatározása

A mű címében anekdotikus *elbeszélsmód* szerepel, másutt a főszövegben ingadozik a szóhasználat, előfordul még – többek között – az anekdotikus *narráció*, az anekdotikus *modor* és az anekdotikus *beszédmód* is. Gintli Tibor egyértelműen *elbeszélsmódnak* tekinti az *anekdotikus narrációt*,

ezért több nézőpontból igyekszik igazolni a poétikai alakzat önállóságát. A modernizált anekdotizmus jellemzése során elemző figyelemben részesíti hang és látászög kapcsolatát, valamint a cselekményalakítás, a jellemformálás, a hangoltság és a közvetített mentális tartalmak összefüggéseit egyaránt. Ez a rugalmas megközelítés kétségtelenül azzal az előnnyel jár, hogy sokoldalú képet nyújt a vizsgált tárgyról.

A prózapoétika szakirodalma meglehetősen egységes az *elbeszélés*mód összetevőit illetően. Ide tartozik az elbeszélői távolság és a távlat, tehát az a distancia, amely tárgytól elválasztja az elbeszélőt, illetve a modalitás, a beszélő viszonya a mondottak tartalmához, továbbá a nézőpontok elrendezésének módozata, a narrátornak az elbeszéltekkel szemben elfoglalt pozíciója, ennek diegetikus, illetve mimetikus változata, a beszédmód – mely lehet narrativizált, imitált és fokalizált –, a narratív perspektíva, az elbeszélői helyzet, vagyis hang és nézőpont kapcsolata, az alteráció, a fókuszváltás mikéntje, a narrátor típusa, státusza és funkciója, a narratív megközelítés, tehát a narráció ideje – mely lehet a cselekményhez képest elő-, utó- és egyidejű, illetve közbevetett –, a narrációs szintek, a narráció címzettjei, a történetbefogadók s nem utolsósorban a szövegben megalkotott olvasói szerepek. A fentiekben felvázolt egységes szempontrendszer módszeres alkalmazásával megalkotható az elbeszélés mód fogalma, de ez pusztán az egyik megközelítési lehetőség, amely a típusba sorolás alapelveinek tisztázásával veszi kezdetét.

Gintli Tibor az anekdotikus elbeszélés mód fogalmát anekdota-meghatározásokat mérlegelve bontakoztatja ki. Elfogadja Hajdú Péter definícióját, mely szerint az anekdota „beszélgetésben elhangzó rövid, csattanóval végződő történet”,¹ de kétségbe vonja, hogy ebből következően regényben az anekdota „csupán beékelt, rövid elbeszélésként lehet jelen”. (28.) A fenti megkülönböztetéshez azt lehetne hozzáfűzni, hogy az anekdota nemcsak a beszélgetés közegében fordulhat elő, hanem a terjedelme is változó lehet, a szerkezeti felépítése pedig korántsem egységes. A prédikációkba szőtt újkori anekdota példaértékének hivatása a tanítás, de a reneszánsz korában virágzik a pusztán élvezetet nyújtó, mulattató változat is, amely a „lélek felüdítésére szolgál.” Egyiknek sem feltétlenül sajátja a rövid terjedelem, s a poénra kihegyezett felépítés. Történeti távlatba helyezve az is látható, hogy az anekdoták időben előre haladva egyre terjedősebbek, kényelmesen részletezők lesznek, majd a 19. században hirtelen lerövidülnek a modern újságszerkesztés helyigényének megfelelően.

Nem mindegy, mihez viszonyít a modern irodalom kutatója: általában az anekdotához, amelynek antik fogalma és újkori műfajváltozata között nem tételezhető folytonosság, vagy 19. századi epikánknak az egyik jellegadó narratív formájához.² Gintli elfogadható álláspontja szerint „az anekdotikus elbeszélés mód határai korántsem esnek egybe az anekdota műfajával” (36). A szerző elvi alapállásának megfogalmazása irányadónak számíthat a terminológia tekintetében: eszerint a kutatás tárgya az *anekdotikus elbeszélés mód*, amely önálló műfaji tulajdonságokkal rendelkezik, „mivel [...] felmutatja az élő műfaj alapvető jellegzetességeit, a folytonosságot és a változást, s hagyományhoz fűződő kapcsolatát az azonosság és az elkülönülődség összjátéka jellemzi” (13). Gintli kötete „a 20. század első felének magyar irodalmában vizsgálja az anekdotikus narratív eljárások funkcióváltásait” (16). A szerző tehát poétikatörténeti összefüggések feltárását ígéri a 19.

1 HAJDÚ Péter, *Csak egyet, de kétszer* (Budapest–Szeged: Gondolat Kiadó–Pompeji, 2005), 205.

2 Vö. Hans Armin GÄRTNER, „Apophtegma”, in *Der neue Pauly*, hrsg. von Hubert CANKIK und Helmuth SCHNEIDER, Bd. 1, A–ARI (Stuttgart: Metzler, 1996), 893; Hans Armin GÄRTNER, „Anekdote”, in *Uo.*, 697.

és a 20. századi anekdotikusság alakváltozatai között. Ilyen felismerésnek tekinthető, hogy az anekdotikus elbeszélismód a 20. század első felének irodalmi közegében nem feltétlenül kötődik egy bizonyos hangoltsághoz, egyedi változataiban más és más értékrend és elbeszélői magatartás nyilatkozhat meg: „a derű más szemléletmódokkal, illetve hangnemekkel vegyülve olyan rétegzett minőségeket alkot, mint a melankolikus életöröm (Krúdy), az akasztófahumor (Cholnoky) vagy a létezés irracionális voltára reflektáló játékos irónia. (Kosztolányi)” (299).

Az anekdotikus narráció értelmezésének másik lényeges eleme, hogy Gintli nem tételez szükségszerű genetikusságot az anekdota és az epizodikus szerkesztésmód között. Határozottan elkülöníti az epizodikus magatartás egyik forrásainak hatását a 19. századi anekdotikus elbeszélői hagyomány indítójától, amikor leszögezi: „Krúdy esetében például nem csupán a 19. századi anekdotikus elbeszélismód öröksége, hanem a pikareszk regény, *Az ezeregy éjszaka meséi*, Dickens és Turgenev prózája is ösztönzést adott a szorosan összefüggő elemekből építkező szövegstruktúrától való eltávolodásra.” (30.) A genetikusság szempont felvétele értelmezői kihívást jelent, mivel korántsem egyszerű a 19. századi hagyományunkat elkülöníteni a világirodalmi hatásoktól. A kitérőkből felépülő elbeszélismód lehet anekdotikus, de nem önmagában, hanem más jellegzetes poétikai vonásokkal kiegészülve.

Általában az osztályozás alapjául szolgáló legfontosabb elv, hogy több megkülönböztetett jegy együttes jelenléte szükséges valamely elbeszélismód azonosításához. Gintli Tibor ennél összetettebb módszertant követ. Alapvetően a típus–egyed megkülönböztetés jegyében olvas, ehhez pedig az anekdotikus narráció esetében sokszínű mintára van szükség, amelyhez hasonlítani lehet. Gintli Tibor nagyon sok kiegészítő megjegyzéssel, fenntartással határozza meg értekezésének az alapfogalmát, s a fő sajátosságait is megszorításokkal jellemzi. Mindezen túl az értekező szerint az anekdotikus beszédmód lehet pusztán az egyik szólama a narrátori és szereplői megnyilatkozásoknak.

Ahogy én látom, az anekdotikus elbeszélismód önállósága részlegesnek mondható, mivel az alakzatot megkülönböztető poétikai tulajdonságok mennyisége és összetétele változó a könyvben tárgyalt művek esetében, amelyeknek a narrációját egészében véve nem az anekdotikus beszédmód határozza meg. Az anekdota és a belőle eredeztethető beszédmód a szöveg alkotórészeként, a narráció egyik összetevőjeként, jobbra modális (komikus, ironikus) műfaji hatáselemként van jelen az elemzésre kiválasztott szövegekben. Gintli megközelítésének rugalmas fogalmi kerete teszi lehetővé, hogy anekdotikus vonások különböző konfigurációi (30–31) szolgáljanak közös nevezőként olyan merőben különböző poétikai szemléletet megnyilvánító művek esetében, mint a kötetben önállóan tárgyalt *Esti Kornél* és a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*, vagy a *Kakuk Marci* és a *Féltékenyek*, a *Boldogult úrfikoromban*, illetve a *San Gennaro vére*. Gintli könyvében nem parttalan az anekdotikus elbeszélismód fogalmának használata, sőt bizonyos tekintetben az eddigieknél szűkebb értelmű, amennyiben Gintli Tibor az epizodikus szerkesztés eredetét tekinti vízvonalnak: „Abban az esetben, amikor az epizodikus szerkezet nem az anekdotizmusból származik, megalapozatlan anekdotikus struktúráról beszélni. Ez a szóhasználat kiüresíti az anekdotizmus fogalmát” (30).

Gintli Tibor szerint az anekdotikus elbeszélismód kilenc – a befogadástörténetben egyébként egytől egyig megkülönböztetett – tulajdonsággal jellemezhető. Nem szükséges az anekdotához társított valamennyi tulajdonság megléte az adott elbeszélismód anekdotikusnak minősítéséhez, elegendő csupán néhány megjelenése, de az értekező kiemelten fontos követelménynek

tekinti „az orális jelleg valamilyen mértékű imitációját, a komikus hangnem és az elbeszélőkedv érvényesülését” (31). A szerző az „élőbeszéd imitációját az anekdota és az anekdotikusság közös jellemzőjének” (uo.) tekinti, ezért helyezi az elsődleges jegyek rangsorának élére. Az élőbeszéd elsődleges szerepének ilyen mértékű hangsúlyozása a 20. század első felének modern epikájával összefüggésben felveti a szóbeliség-írásbeliség paradigma szövevényes történetének a tárgyhoz tartozó, lényegesebb kérdéseit, amelyeket ezúttal csak jelezhetek.

Az előszó imitálása *beszédszerűség és textualitás* összefüggésére irányíthatja a figyelmet. Hogyan beszél az írás? A beszédet *eseményként* átélő hallgató és a modern irodalmi szöveget olvasó között vont párhuzam nem magától értetődő, hiszen míg az egyik az elhangzó szóra hagyatkozva értelmezi a személyes közleményt, addig a másik a szavak kölcsönviszonyait érzékelve keres jelentést a látható szövegben, amely személytelen, amennyiben nélkülözi a beszélő közvetlen jelenlétét. Az orális megfogalmazásnak vannak stiláris tulajdonságai, ritmusa és formulái, vagyis bizonyos ismétlődő alakzatai, s mindezen felül egyfajta gondolkodásmódot is képvisel. Az írott, rögzített szó a meghatározható igazságok eszményét sugallja, szemben a szóbeli nyelvhasználat bizonytalanságaival és cseppfolyósságával. Az elevennek tekintett szóbeliséghez képest a rögzített szöveg textúrájának mozgalmassága sem feledhető.

Több kérdés is felmerül a szóbeliséggel kapcsolatban, ha az anekdotikus *eredet* számít mérvadónak a kötetben. Az oralitás az anekdotikusságnál régebbi eredetű, s jóval szélesebb hatókörű jelenség, amelynek roppant kiterjedt és rétegzett a szakirodalma. Példaként említhető Walter Ong alapvető tanulmánya,³ amelyben azt hangsúlyozza, hogy a szóbeli előadásra jellemző rapszodikus – töredékes, epizodikus – stílus még a könyvnyomtatás első időszakában is jellemző. Az idővel általánossá váló hangtalan olvasás nem igényli többé a hangzó megelevenítés közreműködését.

A szóbeliség imitálásának lehetséges indítékait kutatva fel kell figyelni arra, hogy a modern regény különböző poétikai változatai közösen mutatkoznak abban, hogy feloldják a *rögzített nézőpontot*, az *előre haladó időrendet*, az *egységes térbeli perspektívát*, az elbeszélés tárgyának *meghatározott szempontú szemléletét*. A felsorolt tulajdonságok egytől egyig a szóbeli kultúrát felváltó *írásbeliség* kialakulására mennek vissza, s meghatározzák az észlelés és a gondolkodás legfontosabb keretfeltételeit. A modern szóbeliség a 20. század első felében az írásbeliséggel kialakult paradigma egyeduralma ellen fejt ki a hatását. A beszédszerűségben mintha eleve ott munkálna valamiféle nyelvi erő, amely az ismeretlent ismerőssé, az idegent sajátá teszi, jóllehet soha sem teljesen. A *hangzás* jelentős szerepet tölt be a szóbeli előadásban. Az *anekdotikus elbeszélésmód* az oralitás jellegzetességeit hordozza, ezért a *hangzás* vélhetően esztétikai hatásának az egyik megkülönböztető tulajdonsága. Krúdy vagy Márai esetében a hangzás („gordonkázó hang”), a hangzósság („máraiság”) mindig is foglalkoztatta az értelmezőket.

Számos kérdés érdemel további figyelmet. A szóbeliség színlelésének a poétikai következményei hogyan válnak érzékelhetővé az anekdotikus elbeszélésmódban? A nyelvhasználatból milyen következtetés nyerhető az anekdotikus szemlélet modern jegyeire vonatkozóan? A szóbeli jelleg nem tekinthető pusztán a kifejezés egyik eszközének, hanem médiumként befolyásol

---

3 Walter ONG, „Oral Residue in Tudor Prose Style”, *Publications of the Modern Language Association of America* 80, 3 sz., (1965): 145–154, DOI: 10.2307/461261.

ja a közvetített jelentéseket. Miért igényelhet az anekdotikus elbeszélés mód felforgató esztétikai teljesítőképességet a modernség korában?

Az anekdotikus elbeszélés mód szórakoztató hatásának az élvezetes befogadása nem tévesztendő össze valamiféle könnyed időtöltéssel, mivel reflektált, retorikailag tudatos, irodalmi olvasást igényel, akárcsak az anekdotikus öntükrözés észlelő megértése. Nem közömbös, hogy az öntükrözés a jelentés mely szintjeire terjed ki, milyen poétikai eljárások működésmódjára irányul. Az elbeszélői kiszólás nem hoz létre több rétegű önreprezentációt, ahogy az elbeszélés témájára vagy az előadásmódra irányuló közvetlen reflexió sem tartozik az öntükrözés körébe a 20. század első felében.⁴ Történeti poétikai távlatot érvényesítve elmondható, hogy a szöveg önmagához fűződő kapcsolata jobbára közvetett formában, poétikai, retorikai eljárások, olvasói műveletek színrevitele révén bontakozik ki a korszak modern irodalmában. A nyelvi megalkotottság jelzése és a szöveg öntükröző működése között a különbség nem pusztán fokozati, hanem lényegi. Esti Kornél felolvassa, élőszóban előadja készülő írásait alkalmi közönségének. A kész műben fontos szerepet tölt be a megalkotott olvasó és az olvasás műveleteinek szöveg általi színrevitele. Mennyire aknázza ki a megjelenített olvasás narratív lehetőségét a modernizált anekdota? Ha szemügyre vesszük a jelentősebb öntükröző szövegeket a korszak magyar irodalmában, mint amilyen az *Esti Kornél* vagy az *Édes Anna*, azt láthatjuk, hogy nem az anekdotizmus ad teret bennük az öntükrözés eljárásainak.

Az anekdota orális jellegét és öntükröző tulajdonságát egyidejűleg hangsúlyozó Gintli érzékeli írás és beszéd mediális feszültségét. Az önmagára visszahajló élőszó átvitele a szövegbe nem magától értetődő művelet. Az élőnyelv oldottsága modern öntükröző művek esetében azért nem juthat teljes érvényre, mivel e beszédmóddal egyidejűleg olyan *szöveghatások* működnek, amelyek elbizonytalanítják a közvetlenséget. Ilyen tényezőnek tekinthető az idézetszerűség, a szövegek közöttiség, a keletkező nyelv kiszámíthatatlansága, az ismerős idegenségének esztétikai tapasztalata és a kifejezésmódra irányuló figyelem folyamatos fenntartása.

Az anekdotikus narráció *tág gyűjtőfogalom* a dolgozatban: az átalakult 19. századi hagyomány szemléleti-poétikai tulajdonságainak, jellemző témáinak, érzületének és modorának többféle ismertetőjegye tartozik jelentéskörébe. A modernizált anekdotikusság megkülönböztető vonásai között tartható számon – többek között – a cselekménytelenség, az epizodikusság, a jelenetezés színpadiassága, a szopora hangnembváltás, a beszédcselekvések dramatizálása, a redukált alakteremtés, az elbeszélői közvetlenség, az élőszó imitálása, az elbeszélői szerep kiemelése és ábrázolása, az olvasó bevonása a narratív műveletbe, a mű fikcionalitásának hangsúlyozása, az elbeszélés folyamat tematizálása, az öntükrözés, az elbeszélői ironia, a viszonylagosság és az esetlegesség tapasztalata, továbbá a kívülálló társadalmi pozíció hangsúlyozása (melyet a csavargó, a kalandor és a bohém egyaránt megjeleníthet).

Gintli műfaj történeti szempontból nem tételez megszakítatlan folytonosságot a 19. századi és a modern anekdotikus narráció között, de éles váltást sem, inkább átformálódásról beszél. Amellett érvel, hogy a *Boldogult úrfikoromban* „az anekdotikus kedélyességet a végesség tudatán felülemelkedő, rezignált életörömként értelmezi át” (152). Ezt a hatást, fűzhetnénk hozzá, nem utolsó

---

4 A metafikció történeti alakzatairól lásd Jerome KLINKOWITZ, *Literary Disruptions: The Making of a Post-contemporary American Fiction* (Urbana: University of Illinois Press, 1975); Patricia WAUGH, *Metafiction: The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction* (London–New York: Routledge, 1984), DOI: 10.2307/1771928.

sorban éppen azáltal éri el, hogy iróniával tekint e beszédmódnak arra a századfordulón kétségtelenül létező változatára, melynek a szemlélete „felszínes és szinte bornírtan egyszerű” (152). A szólás lehetőségét megragadó szereplők nyelvjátéka eltörli a jelentéktelen és a jelentős dolgok közötti különbséget, mivel a beszéd egyetlen értelme a jelenlét önfeloldott pillanatának átélése, ezért szinte mindegy miről szól a történet, mélyenszántó vagy felszínes életbölcesség példázata-e, hiszen amíg tart az előadás, külön világot biztosít a mulandóság tapasztalatával szemben.

Elbeszélés, poétika és recepciótörténet

Teljes mértékben indokolt a kutatást megalapozó fogalmak jelentésének a tisztázása, a kevésbé tudatos nyelvhasználatokban meggyökeresedett kifejezések elkülönítése az irodalomtudomány szakszókincsétől, az értelmezői hagyományok elágazásainak a figyelemmel tartása, egyszerűen a recepciótörténeti elemzés, amelyre Gintli Tibor munkája részlegesen vállalkozik. Kétségtelenül szükséges reflektálni arra a fogalmi hálóra és összefüggérendszerre, amelybe az anekdotikus elbeszélésmód illeszkedik.

A recepciótörténet kutatója kiteszi magát az egymástól eltérő értelmezői nyelvek közötti közlekedés kihívásának, mert kérdés, mennyire képes befogadni a különböző olvasásmódok hatásait, nyitottnak mutatkozik-e más értésmódok iránt. Pusztán elutasít, vagy elfogad, választva az értelmezések között, vagy átsajátítva beépíti a hagyomány ösztönzéseit saját értelmezésébe. Az anekdota fogadtatástörténetét tanulmányozva érthetően nagy a kísértés e beszédmódhoz társított patriarchális hangnem és kibékítő szemlélet kétértékű megítélésére. Mai távlatból lehet tarthatatlan előítéletnek minősíteni azt a nézetet, miszerint az anekdota „az »univerzális konszenzus« beszédmódja” (9). Az ilyen tovább élő magyarázatok azonban legalább azt tudatosítják, hogy a recepciótörténet hordozta tanulságok megkerülhetetlenek. Pusztán a tárgyi hűség kedvéért jegyezném meg, hogy a kötet felütésében nekem tulajdonított leértékelő anekdota-felfogás valójában nem tekinthető a sajátomnak (uo.), mivel eredeti szövegkörnyezetében, a recepciótörténet jellemző nézeteinek bemutatása során fogalmazódott meg a *posztmodern álláspont* összegzéseként, Lyotard *leíró* fogalmára hagyatkozva: „Az anekdota a modernitás klasszikus eszméjétől eltávolodó jelenkor meghatározó szemléletformájában az »univerzális konszenzus« beszédmódja, egy homogénnek tételezett közösség egyetértésének a nyelve, ezért a mérték szerepét tölti be a világgal szemben kialakított magatartás, a minden ellentmondást elfedő, illetve feloldó derű és megbékélő kiábrándultság tekintetében is.”⁵ Ha már így szóba került, nem kerülhetem meg, hogy állást foglaljak anekdotikus narráció és posztmodern kapcsolatának a kérdésében. A *beszédszerű nyelvhasználat* posztmodern változata érvényteleníti az irodalmi és a rajta kívüli egyéb kifejezésmódok között az alá-fölérendeltségi viszonyokat, a nyelvi szerepek egyenrangúságát sugalmazva, mely többnyire abból a felismerésből fakad, hogy a szavak megelőzik a dolgokat, tehát a nyelv nem pusztán megnevezi, de teremti is a világot. A nyelvi létezés mód poétikai következményeinek tudatosításából következően a posztmodern újrahasznosítja az anekdotát is, de ezzel korántsem a mértékadó szabályoknak megfelelő magas irodalom tekintélyének

5 DOBOS István, „Anekdotikus novellahagyomány és epikai korszerűség: A századforduló öröksége”, in *Szintézis nélküli évek: Nyelv, elbeszélés és világgép a harmincas évek epikájában*, szerk. KABDEB Lóránt és KULCSÁR SZABÓ Ernő, 265–284 (Pécs: Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1993), 275.

lerombolása a legfőbb becsvágya, mivel a természetes és a mesterkelt, az esetleges és a kiszámított nyelvhasználat egyszerű szembeállítás helyett a határátlépést szorgalmazza, felismerve a küszöbhelyzet befogadásra gyakorolt termékeny hatását.

Némileg talán enyhíteni lehetne a kutatástörténet szigorú megítélését: „a modernség időskával összefüggésben az anekdotizmusról szinte csak negatív kontextusban esik szó” (14). A kép ennél kedvezőbb. Általában elmondható, hogy még az anekdotikusságot szigorúan elmarasztaló prózatörténeti értékelések sem kizárólagosak, ugyanis méltányolják azokat a poétikai lehetőségeket, amelyek révén ez a sokat kárhozott elbeszélői hagyomány kapcsolódni képes a magyar prózatörténet korszerűnek számító fejleményeihez. Fülöp László *Boldogult úrfikoromban*-olvasata több mint három évtizeddel ezelőtt az anekdota és a modernség összekapcsolására helyezte a hangsúlyt. E nézőpontváltás jelentőségét az sem hatálytalaníthatja, hogy az elgondolás megfogalmazásában a realizmus esztétikai ideológiájának nyomaira bukkanhat a kései visszatekintő.⁶

Az anekdotával kapcsolatos leértékelő vélemények egytől egyig fellelhetők a befogadástörténetben, s mint előítéletek nem feltétlenül tévesek vagy megalapozatlanok. Egyetlen nemzetközi példára emlékeztetnék ezúttal. „Arisztotelész élt, gondolkodott és meghalt, és ami ezen kívül marad, tiszta anekdota.” – idézi Heideggert Derrida a róla készített „tiszta anekdotikusnak” nevezett portréfilmbe,⁷ amelyben a hétköznapi tevékenységeit végző magánembert látjuk, ahogy mézes-vajas pirítóst készít, vagy kiválasztja előadáshoz a ruháját. Derrida az anekdotikussághoz a *maradék* fogalmát társítja, ingadozva az elmondásra nem érdemes és a kimondatlan, az ismétlődő és a megismételhetetlen jelentései között, mozgásba hozva a „titok nélküli titok” aporetikus szerkezetű elgondolását.

A dolgozat elméleti bevezetője élesen bírálja az anekdota előítéletes megközelítését, amely az anekdotikus beszédmódhoz kényelmes, végső soron felszínes észjárást társít indokolatlanul. A Móricz-fejezet szerint ellenben valóban létezett olyan felfogás a századfordulón, amely azért magasztalta fel az anekdotát, mert kedélyességét és kibékítő szemléletét a magyar jellemmel és észjárással kapcsolta össze lelkesülten. Alighanem éppen az teszi lehetővé az anekdotikus elbeszélésmód ironikus kifordítását a 20. század első felében, hogy bizonyos válfaja a századfordulón valóban a „problémátlan világszemlélet, az univerzális konszenzus narratív formája” (299.) volt. A Göre Gábor-szerű ösztövré történetek szöveghagyománya nélkül Kosztolányi nem tudta volna az anekdotát a „játékos szubverzió beszédmódjaként” újraértelmezni.

Gintli Tibor mértéktartóan értékeli az anekdotikus elbeszélésmód prózatörténeti szerepét. Nem téveszti el az arányt, amikor összefoglalásában arra a következtetésre jut, hogy a „20. század első felének magyar prózájában az anekdotikus beszédmódnak nem csupán a 19. századi hagyományt lényegében változatlanul hagyó, egyre korszerűtlenebbé váló formáival találkozhatunk, hanem olyan változataival is, amelyek a bennük érvényre jutó szemléletmód és narratív poétika alapján egyaránt joggal sorolhatók a hazai modernség jelentős teljesítményei közé.” (299.) Az anekdotát újrahasonosító Móricz-regényekben is többféle példa akad e beszédmód 19. századi

6 FÜLÖP László, „Modernizált anekdotizmus: Krúdy Gyula, *Boldogult úrfikoromban*”, in FÜLÖP László, *Realizmus és korszerűség*, 181–225 (Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat, 1987).

7 „You’ll remember Heidegger’s reference to Aristotle: ‘What was Aristotle’s life?’ Well, the answer lay in a single sentence: ‘He was born, he thought, he died.’ And all the rest is pure anecdote.” Benoît PEETERS, *Derrida: A Biography* (Cambridge: Polity Press, 2012), 630.

hagyományának átörökítésére. A *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* narrációja az értekező szerint a vitalitás megjelenítése által szolgál újdonsággal a 19. századból öröklött formához képest. Gintli meggyőzően érvel amellett, hogy a *Kivilágos kivirradtig* narrátora „annak minden érzékelt fogyatékosága ellenére érzelmileg kötődik ahhoz a világhoz, amelyet az elbeszélés megjelenít” (60). A narrátor nem utasítja el, de nem is azonosul fenntartás nélkül az anekdotát megtestesítő regényalak szólamával: „Magyar embert nem érhet csapás, csak egy: ha kedélyét elveszti [...]. Mert minden egyéb csak akcidencia az életben: az a fundamentum, a kedély.” (64.) Magától értetődő, hogy a modern irodalom derűje nem reflektálatlan önefeledtség, ezért – a fenti példától eltérően – a 20. századi művek jobbára ironikus színben tüntetik fel a 19. századi anekdotikus kedélyességet, amelyre a familiaritás mellett az elégedettség, a magabiztosság és az önérzetesség volt jellemző. Látnivaló, hogy a dolgozatíró tudatosan kitágítja a poétika határait, máskülönben a vitalitás nehezen volna értelmezhető kategória az elbeszélésmód narratív összetevői felől.

Gintli elhatárolja az anekdotikus elbeszélésmódot a *szkáz* mindkét változatától. Az alakteremtő típust elkülöníti a másodlagos népi elbeszélő felléptetésének követelménye, az ornamentálist a személytelen elbeszélői szólam és a maszköltés. Ezzel szemben az anekdotikus elbeszélésmódra a személyesség és a familiaritás a jellemző, s nem elengedhetetlen ismertetőjegye a kéthangúság. Az ornamentális *szkáz* „kísérletező hajlama korántsem jellemző” az anekdotikus elbeszélésmódra. Talán annyit lehet hozzátenni ehhez, hogy mindkét stilizáció, a beszélt nyelvre irányuló *szkáz*, illetve a választékos, széphangzású „költői” próza, bár ellentétes irányban, különböznek a referencia-vezérelt elbeszéléstől és közös bennük *a narratív szöveg fokozott észlelhetősége*. E két tulajdon-ság talán érintkezési pontot is jelent a *szkáz* és az anekdotikus elbeszélésmód között.⁸

A könyv címének hangsúlyát némileg módosítva a bevezető, poétikai jellegzetességeket körvonalazó fejezetben a szerző visszafogott álláspontra helyezkedik az anekdotikusság modernséghez fűződő viszonyát illetően: „Bár jelen kötet éppen annak bemutatására vállalkozik, hogy az anekdotikus hagyomány idejémtúlt, avitt voltára vonatkozó kijelentések egyoldalúak és leegyszerűsítőek, az újításra vállalkozó művek nem a radikális poétikai kísérletezés, hanem a hagyományörzés és átértelmezés kettős elvének jegyében alakították át a 19. századból örökölt narratív tradíciót.” (57.) Magától értetődő kérdésként merülhet fel: milyen szerepet tölt be az anekdotikusság a modern magyar elbeszélő irodalom olyan emblematikus műveiben, mint Kaffka: *Színek és évek*, Móricz: *Az Isten háta mögött*, Babits: *A gólyakalifa*, Kosztolányi: *Édes Anna*, *Pacsirta*, *Arany-sárkány*, Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*, Karinthy: *Utazás a koponyám körül*, Németh László: *Gyász*, Szentkuthy Miklós: *Prae*, Szerb Antal: *Utas és holdvilág*, Füst Milán: *A feleségem története* című regénye? Vajon megérthetjük-e a modern magyar próza kánonját alkotó művek poétikai sajátosságait az anekdotikusság figyelembe vétele nélkül? Az anekdotikusság szempontja, tehát jelen-

8 Vö. Wolf SCHMID, „Modell der Erzählperspektive: Narratoriale und figurale Gestaltung in den fünf Parametern der Perspektive”, in Wolf SCHMID, *Elemente der Narratologie*, 132–138 (Berlin: Walter de Gruyter, 2008), 146, DOI: 10.1515/9783110978520; továbbá: Robert HODEL, „Le skaz et les structures génériques de l'énoncé (Leskov, Venedikt Erofeev)”, in *Autour du skaz: Nicolas Leskov et ses héritiers*, ed. Catherine GÉRY, Bibliothèque russe 117, 119–132 (Paris: Institut d'études slaves, 2008); Robert HODEL, *Skaz and Coherence of the Text (D. Mihailović)*, AAASS/ASEEES 34th Annual Convention, Pittsburgh, November 21-24, 2002. Az előadás írott változata: Robert HODEL, „La cohérence textuelle dans le skaz: l'exemple de *Jalova jesen* de Dragoslav Mihailović”, in *Théorie du récit: L'apport de la recherche allemande*, éd. John PIER, trad. Thierry GALLÈPE et al., 285–302 (Villeneuve d'Ascq: Presses Universitaires du Septentrion, 2007).

létének módja és funkciója miképpen alkalmazható a modernség teljesebb körű felmérésében a 20. század első felére vonatkozóan? Gintli Tibor ennek a feladatnak a részleges elvégzését tűzte ki célként, s vállalását teljesítette, ezért a fenti szempontot pusztán megfontolásra ajánlottam az anekdotikus elbeszélés mód és a modernség kapcsolatának további vizsgálatához. A 20. század első felének magyar irodalmában modern jegyeket hordozó anekdotikusság a kötet tárgya. A kutatás a modernséggel érintkező anekdotikus jellemzés, cselekményszövés és előadásmód bemutatását helyezi előtérbe, kitekintve az anekdotikussághoz kapcsolódó szemléletmódokra.

Csakis dicsérhető az a mértéktartás, amellyel Gintli Tibor az anekdotikusság továbbélő hagyományát értékeli: „Az anekdotikus narrációnak az a típusa, amely az adott szerző kezén alkalmatlannak bizonyult az átalakulásra, s a formálódó, élő hagyományra jellemző újraértelmezéssel szemben a változatlan megőrzés jellemezi, joggal tekinthető túlhaladott, anakronisztikus jelenségnek. Lehetséges, hogy az anekdotikus hagyomány folytatóinak többsége inkább ehhez a típushoz közelít, de még ez sem szolgáltathat elégséges indokot arra, hogy az irodalomtörténet-írás megfeleljen az anekdotikus elbeszélés mód átértelmezőinek poétikai teljesítményéről.” (13.) Üdvözölni lehet Gintli történeti poétikai távlatot érvényesítő megközelítésmódját, amely nem alkalmaz leegyszerűsítő fejlődéstörténeti képletet. Kiegyensúlyozott irodalomtörténeti szemléletének köszönhetően nem túlozza el az anekdotikus narráció modernségben betöltött hatékony szerepét, de nem is kisebbiti prózatörténeti jelentőségét, alakváltoztató képességét.

Műelemzések

Különösen alaposak a narrátori és szereplői hangok és nézőpontok kapcsolatának a rendszeres vizsgálata a kötetben. Gintli Tibor meggyőzően érvel amellett, hogy szövegek keveredése és szétválása, távolságtartás és odatartozás kettőssége határozza meg a *Kivilágos kivríradtig* narrátorának magatartását. Móríc regénye mind előadásmódjában, mind pedig elbeszélő történetének a szintjén is megjeleníti az anekdotát, illetve az adomát. Gintli megközelítésében az anekdotikus elbeszélés mód új szerepet kaphat mind a mondás mikéntje, mind pedig a mondatok szintjén. Nemcsak a poétikai megformáltság egyedisége, de az általa közvetített szemlélet, világkép modern jellege is közrejátszhat e beszédmód korszerűsítésében.

Egyet lehet érteni az értekezőnek a *Kakuk Marci* kapcsán tett megállapításával, mely szerint „Az élőbeszéd töredékessége, grammatikai pongyolaságai és mondatainak szerkezeti lazasága nem tartozott azok közé az eljárások közé, amelyeket az anekdotikus elbeszélői mód az élőbeszéd illúziójának megteremtése érdekében alkalmazott.” (108.) Újraolvasva Tersánszky *Kakuk Marci* történetét, úgy vélem, hogy a törvényszegő viselkedés és a felforgató hatású nyelvhasználat aligha szolgálhat a regényben a társadalmi képmutatás leleplezésére, ugyanis az utóbbi bonyodalmas összefüggés egyszerűen nem jelenik meg a hős látóterében, amely a pillanatnyi egzisztenciális érdek érvényesítéséig terjed. A „piaci polgár” erkölcsi érzékenysége az elemi emberi szükségletek kielégítésével kapcsolatos kérdésekre korlátozódik, ezért elbeszélőként sem képes felülemelkedni saját világán. A „mit volt mit hallani tőlem neki”-szerű fordulatok a zilált, sietve előrehaladó előadásmód velejárói.

Az *Egy ceruza története* értelmezését azzal lehetne kiegészíteni, hogy két szálon is kötődik az ókori anekdota emlékezetéhez. A regény szövegét olyan – javarészt Kabarcik főhadnagy noteszében fennmaradt – feljegyzések alkotják, amelyet szerzőjük nem a nyilvánosságnak szánt,

s ez megfelel a 'kiadatlan' jelentésű *anekdoton* ókori fogalmának. Másfelől nemcsak e technikai értelemben használt kifejezést idézi fel, de a történelemre vonatkozó anekdotát is, amely Cicero és Prokopiosz szóhasználatában a történetírás sajátos fajtájaként határozható meg, amennyiben intim, életrajzi vonatkozásokat állít előtérbe, betekintést engedve a kulisszák mögé. A személyes titkokat őrző szöveg különféle műfajokban valósulhat meg az antik irodalomban, ezért nem azonos a 17. századi francia memoáriradalomban feltűnő, majd ennek nyomán a 18. században megjelenő német anekdotával, de akár ahhoz hasonló formát is ölthet. Az *Egy ceruza története* is több műfajból *részeseül* (Derrida), ennek megfelelően az elbeszélismódja sem egyszemű, de az egyik jelentős változatot valóban az anekdotikus narráció képviseli. Emellett elmondható, hogy a ceruza elbeszélői kommentárjait íróniával ellentétezőtt mélylélektani szemlélet hatja át, egyfajta középpontot kínálva a széttartó irányokban kibontakozó perszonális elbeszélések sokaságának elrendezéséhez: „Feldmann doktor újra zsebre tette vasos levéltárcáját. Csak Engem, a tintaceruzát forgatott egy darabig céltalanul ujja között. Majd az asztal üveglapjára ezt a szót írta Velem: »Dögöljete meg!« Közben Feldmann doktor a zászlósra nézett át, tehát ezt a két szót a pszichoanalízis szerint elszólnak lehetett tartani tőle. Elszólás ez mégsem volt azért, mert hiszen nem rejtett, tudat alatti kívánalmat fejezett ki ez a »dögöljete meg!«. Hanem Feldmann doktor egészen tudatosan is feléjük dünnyögte.”

Gintli elveti a Cholnoky-szakirodalom ismert alakulástörténeti képletét, mely az író prózájának modernség felé mutató jellegzetességeit az anekdotizmustól történő fokozatos eltávolodásként írja le, mivel ennek ellentmond, hogy az anekdotikus beszédmód viszonylag kevés művére jellemző, ugyanakkor legsikerültebb alkotásai éppen ebbe a körbe tartoznak, s életének az utolsó évtizedében születtek. A Cholnoky-fejezet középpontjában a *Trivulzio kalandjai* című ciklus megszerkesztettségének bizonyítása áll, ezt szolgálja az anekdotikus beszédmód szerepének vizsgálata, ami jelen esetben az „elbeszélőkedvet határozottan érvényre juttató narratív technikák” és a hangsúlyozott fiktitivás jelenlétének nyomon követését jelenti a szövegegyüttesben. Az értekező megközelítése szerint, amikor az *elbeszélő* hívja fel közvetlenül az olvasó figyelmét a történet kitalált voltára vagy a szöveg megalkotottságára, a közbeszólástól – legyen bár elsődleges, vagy másodlagos a narrátor szerepköre – a mű öntükrözővé válik (192–193).

A könyv legerjedelmesebb fejezete az *Esti Kornél*ról szól. Gintli megközelítése kétségtelenül újító jellegű, hiszen a modern magyar próza egyik legjelentősebb alkotásának a szakirodalomban eddig elhanyagolt vagy leértékelt anekdotikus vonásait emeli ki a rangos szórakoztató irodalom jellegzetességeinek tekintve őket. Az *Esti Kornél* címszereplője író, aki narrátori szerepkörben – a szöveg önértelmezésének tekinthető bevezető fejezet sugalmazása szerint – leggyakrabban élőszóban adja elő megírásra szánt történeteit szerzőtársa, illetve alkalmi közönsége előtt, így ebben az esetben az elbeszélés színre viszi szöveg és olvasó külső, eleven párbeszédét. Gintli Tibor szerint ez a beszédhelyzet az élőszó anekdotikus imitálásaként értelmezhető. Érvelésében az *Esti Kornél* darabjai mellett nagy teret kapnak Kosztolányi egyéb műfajú, de humorról szóló, vagy komikus hangvételű publicisztikái, tárcái, jegyzetei, amelyek kárhözhatják az unalmas, komolykodó irodalmat, s nagyra értékelik az igényes szórakoztatást. A dolgozat számos újszerű meglátással gazdagítja az eddigi szakirodalmat az anekdotikusság és a tárcairodalom poétikai eljárásainak összevetésével, melynek során Gintli Tibor olyan hasonlóságokat emel ki, mint a szórakoztató jelleg, a szóbeli előadás imitálása vagy az olvasó megszólítása, melyek jelenléte Kosztolányi prózájában e két beszédmód kölcsönhatását tanúsítja.

A *Boldogult úrfikoromban* értelmezésének újszerűsége olyan, a szakirodalomban eddig kevésbé hangsúlyozott anekdotikus vonások kiemelésében jelölhető meg, mint „a regényben megjelenített világ családias, patriarchális jellege, illetve a narrátornak a szereplőkhöz fűződő familiáris viszonya, valamint az elbeszélő olvasót megszólító, közvetlen modora” (133). A teátrális múltidézés nyelvi fordulatainak nosztalgikus ismételtetése a vendéglői asztaltársaságban, a képtelen feltevésekkel való játék, a kisszerű történetek, az érdektelen kérdések komolykodó megvitatása ironiával hatja át a szereplők szövegeit, így a különbség, mely a beszélőt tárgyatól elválasztja, beépül anekdotikus történetmondásukba, mondhatni reflektálttá teszi a közvetlenséget. A közlésmód ironiája nem hagyja érintetlenül a kimondott jelentését, a szereplők közötti patriarchális viszonyokat, így a családiasság, az otthonosság és az ismerőség érzületét sem.

Az anekdotikus narráció szellemi, mentális tartalmak hordozója, amelyek között a familiaritás a legfontosabb a kötetben. Elsősorban e sajátosság alapján mutatkozik anekdotikusnak Nápoly bemutatása az *Idegenek* című regényben, jóllehet a regény már a címevel is a meghitt, családias világ ellentétét sugallja: „Nápolyban szinte mindenki ismeri egymást, nincs éles határ társas és magánélet, közügy és intimitás között.” (284.) A kifejezőmód, az alakítástechnika, a narráció tényleges poétikai jellegzetességeit az *Idegenek* esetében felülírja a *familiaritás* anekdotához társított mentális tartalma. Gintli megközelítése szerint az otthonosság érzése, az ember bizalmas viszonya a természettel és a természetfölöttivel anekdotikussá formálja az elbeszélőmódot. A *Féltékenyek* elbeszélője ironiával viszonyul a polgári értékrendhez és a különös művészi érzékenységhez egyaránt, nem vállal közösséget egyetlen szereplői hanggal és nézőponttal sem. Márai regényének familiaritásából hiányzik az a közvetlenség és bensőségesség, ami a 19. századi anekdotikus hagyományra jellemző volt. Talán ennek oka lehet az is, hogy a történet városi közegben játszódik, amelynek polgári kultúrájában a kívülállás és az odatartozás, a befelé fordulás és a közösségi kapcsolattartás egyénenként változó egyensúlya számít természetesnek, ezért megengedően viszonyul az anekdotikus különöck életformájához is.

A kötetben tárgyalt művek kétségtelenül a hazai modernség jelentős teljesítményei közé sorolhatók, ám túlzás volna azt feltételezni, hogy kanonikus rangjukat a bennük érvényre jutó anekdotikus szemléletnek és narratív poétikának köszönhetik. Ezt Gintli Tibor sem állítja, mindössze azt bizonyítja, hogy az anekdotikus elbeszélőmód a narráció egyik fontos alkotórészeként a 20. század első felének magyar prózairodalmában képes volt a megújulásra.

Ha nem csalódom, az anekdotikus szóbeliségnek a dolgozatban tárgyalt újraértelmezései között az irodalmi norma megkérdőjelezése bizonyos művek esetében biztosít közös nevezőt. Az irodalmiság mibenléte kétségtelenül foglalkoztatja Esti Kornélt, aki különböző írásmódokkal, hangnemekkel, stílusokkal kísérletezik készülő regényében, s gyakran beszél hozzáértők körében születőben lévő írásműveiről. A szóbeli előadásnak ez a válfaja a művészi hatás tanulmányozására hivatott, ezért nem mutat közelebbi hasonlóságot, sem Trivulzió különleges kalandjainak reflektált elmesélésével, sem pedig Tersánszky csavargóinak irodalom alatti, szabadon csapongó élőbeszédével, s a két utóbbi hangfekvés között sem töretlen az átmenet.

Gintli Tibor az anekdota leértékelését helyesbítő kezdeményezésekhez kapcsolódik, s a 19. századi elbeszélői hagyományhoz kötődő műforma megújulási képességére helyezi a hangsúlyt a 20. század első felének magyar irodalmában. A könyv egyik erőssége, hogy mértéktartóan értékeli az anekdotikus hagyomány és a modernség kapcsolatát. Elkerüli a túlzó általánosítást, a régi, elmarasztaló ítélet nevezőjének egyszerű megfordítását, mi szerint az anekdotizmus nem teherterelő, de egyenesen előmozdítója a modern próza kibontakozásának.